

ANTICIPIRAJUĆI „HEJ TI TAMO!”

INTERPELACIJA NA PUTU ZA GRANICU

---

*Stef Jansen*¹

REZIME

U ovom radu se na etnografski način ispituje kontrast između dve situacije u kojima ljudi kolima prilaze među-državnim granicama. Naglašavajući važnost lokacije ovih ljudi u odnosu na režime suvereniteta i regulacije mobilnosti, potvrđene državnim dokumentima, ističe se važnost *anticipacije* ovih događaja. Za analizu temporalne dimenzije ovih događaja, korišćeni su koncepti razvijeni u teorijama formiranja subjekta u savremenim društvenim porecima – interpelacija i ispovest. Želim da pokažem da ovi koncepti, iako razvijeni u filozofskim razmatranjima formacije subjekta odvojenim od empirijskih istraživanja, mogu biti korisno sredstvo za etnografsku analizu prelazanje granica ako se koriste na ograničen, precizan i pragmatično-materijalan način koji izbegava pretpostavke cirkularnosti i afektivnog investiranja, koji često podrazumeva njihova upotreba.²

KLJUČNE REČI: Interpelacija, ispovest, anticipacija, granice, regulacija mobilnosti

¹ Dr Stef Jansen je vanredni profesor socijalne antropologije na Univerzitetu u Mančesteru u Velikoj Britaniji. Od 1996. godine do danas sproveo je seriju etnografskih istraživačkih projekata u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Autor je knjige „Antinacionalizam“ (Beograd, XX Vek, 2005) i kourednik knjige *Struggles for Home* (Oxford: Berghahn, 2008 with S Löfving). Pisao je o postjugoslovenskoj transformaciji doživljaja doma i nade i njihovoj vezi sa konceptima nacije i lokacije i izgradnjom postsocijalističke države. Njegov skorašnji rad fokusira se na unutrašnje i spoljašnje granice Bosne i Hercegovine i svakodnevne materijalizacije države u sarajevskim predgrađima. E-mail: stef.jansen@manchester.ac.uk

² Ovaj članak se zasniva na tekstu napisanom za evropsku istraživačku mrežu *Remaking Eastern Borders* (COST Action ISo803), WS1 „Istočne periferije”, radionica: “Na putu: Istočne periferije u svakodnevnom prelasku granice”, održane u Joensu, u Finskoj, novembra 2010. godine. Zahvaljujem se recenzentu na pažljivim kritikama. Neke od njih su mi na veoma koristan način pokazale gde moram da pojasnim argumente. Neke druge, pak, nisam mogao da integrišem u ovom tekstu.

PRVA EPIZODA

Moje detinjstvo sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka uključivalo je regularne prelaskе granice između Belgije i Holandije. Odrastao sam u Belgiji, ali gotovo svi moji rođaci su živeli na jugu Holandije, na manje od 70 kilometara od mesta u kojem je živela moja porodica. Paradoksalno, poseta onima koji *jesu* živeli u Belgiji – roditeljima moje majke i mom ujaku i njegovoj porodici, koja sada vodi farmu roditelja moje majke – zahtevala je u stvari *dva* prelaska granice. To je zbog toga što su oni živeli u enklavi. Usled nekih bizarnih istorijskih oklonosti, prilikom formiranja teritorijalnog suvereniteta njihove kuće i mali komad zemlje oko njih bili su locirani u Belgiji, ali sa svih strana okruženi teritorijom koja pripada Holandiji. Kao rezultat toga, sve naše porodične posete uključivale su prelazak granice bar jedanput.

Kao preteča Šengenske zone, kontrole granica između država Beneluksa bile su u to vreme već svedene na minimum i nekoliko ruta kojima smo često išli uključivale su prelaskе granica bez policije. Iako je ova regija nekada bila dobro poznata ruta za šverc (putera, ženevera³ i duvana, na primer), ekonomska asimetrija između Belgije i Holandije je naglo oslabila i granica je postala još manje čuvana. Tokom godina, na glavnom putu polako su nestala materijalna obeležja čuvanja granice: barijere i zastave su uklonjene, napuštene carinske zgrade su demontirane ili su bile potpuno propale i nisu više nimalo podsećale na granične prelaze. Za vreme mog života, na sporednom seoskom putu kojim smo najčešće išli, nikada nije bilo nikakvih graničnih postaja.

Zamislite scenu sa jednog od tih putovanja, kada se porodica Jansen u svom jarko crvenom automobilu „datsun 100A“, jedne noći kasnih sedamdesetih, vraćala iz posete rođacima. Moj brat i ja smo sedeli pozadi i umorni od igre na farmi testirali strpljenje svojih roditelja. Napuštamo kuću roditelja moje majke i skrećemo od farme ka putu, te tako i sa suverene teritorije Belgije ka suverenoj holandskoj teritoriji. Vozimo se ka jugu sporednim putem kroz maglovita polja i malo šume, i stižemo do belgijske granice. Nema obeleženog graničnog prelaza. U principu, postoji mogućnost da ćemo morati da pokažemo svoje identifikacione dokumente misterioznom entitetu koji su naši roditelji nekada nazivali „letećom patrolom“. Moguće je i da su samo jednom pomenuli tu lutajuću jedinicu, ali se sećam da sam bio njome fasciniran. Dok ovo pišem, sećam se još jednog detalja koji me je intrigirao na sličan način. Postoji farma za koju su odrasli (možda roditelji dok smo prolazili pokraj nje) jednom rekli da je na njoj izvršen pretres zbog ilegalne proizvodnje ženevera. Sećam se kako je izgledala,

3 Vrsta džina, *prim. prev.*

sećam da je bila veoma blizu granične linije, sećam se sa koje strane puta se nalazila, ali se ne sećam na kojoj je strani granice bila.

Uprkos mom neodređenom uzbuđenju u vezi sa ovom granicom (tj. tačkom gde jedna nevidljiva linija, koju je proizvela neka davna igra suverenosti, preseca put kojim idemo), ne postoje prakse koje se sa njom povezuju: ne anticipiramo da ćemo bilo šta *raditi* na toj određenoj tački. Ne očekujemo da ćemo stati ili da ćemo čak usporiti, ne pripremamo nikakva dokumenta za pregled. Ipak, kao i svi članovi moje porodice, i ja sam implicitno naučio da prepoznam vizuelne znake: na primer, stil kuća se pomalo razlikovao i bilo je više crno-belih krava pored puta u Holandiji, a više braon-belih krava pored puta kroz Belgiju, ali su se ove promene pojavljivale postepeno, a ne u jednoj određenoj tački. Saobraćajni znaci i signalizacija na putu bili su očigledno drugačiji odmah iza granice, ali na ovom seoskom putu ih nije bilo. Ipak, kao što ćemo videti kasnije, znali smo tačno u kojoj tački smo prešli granicu.

DRUGA EPIZODA

Mnogo godina kasnije, u leto 2000, ubrzo pošto sam otpočeo etnografsko istraživanje u Tuzli, putovao sam na radionicu u Dubrovnik. Pristao sam se da povezem dve kolegice koje su takođe išle na radionicu: A., građanku tadašnje Savezne Republike Jugoslavije, koja je živela u Beogradu i B., američku građanku koja je u to vreme vršila istraživanje u Mostaru. A. je krenula autobusom iz Beograda i prešla Drinu, koja je postala državna granica između Srbije i Bosne i Hercegovine, do Bijeljine u bosansko-hercegovačkom entitetu Republika Srpska. U Bijeljini je uzela drugi autobus, jedan od malobrojnih koji su u to vreme prelazili međuentitetsku granicu, kako bi stigla do Tuzle, u Federaciji Bosne i Hercegovine. Pokupio sam A. na autobuskoj stanici u Tuzli i zajedno smo otišli u Sarajevo, napravili pauzu za pitu u starom gradu i nastavili za Mostar, gde smo pokupili B.

Uobičajeni i najbrži put od Mostara do Dubrovnika vodi ka jugu, u Hrvatsku, sve do jadranske obale, a zatim istočno, magistralom – glavnim putem pored obale sve do Dubrovnika. Međutim, ovaj put nije bio moguć bez dokumenata koji su u to vreme bili potrebni. A. je u svom pasošu morala da ima vizu za ulazak u Hrvatsku, za koju je na vreme podnela zahtev sa pozivnim pismom koje sam joj poslao. A. je ovu proceduru prošla u hrvatskom konzulatu već više puta, kako bi sa svojim mužem i decom, koji imaju i hrvatska dokumenta, putovala u selo svog muža u Dalmaciji. Kao i mnogi drugi u takvoj situaciji, A. je dugotrajnu proceduru smatrala iritirajućom i ponižavajućom, ali je ipak kroz nju prošla znajući da je to jedini način da obezbedi legalan ulazak u zemlju. Problem je bio u tome što je viza koju je A. imala u svom jugoslovenskom pasošu bila predviđena za jedan ulazak u

zemlju, a uobičajena ruta od Mostara do Dubrovnika zahteva dva ulaska. Posle prvog ulaska u Hrvatsku, da bi se prošla opština Neum, mali deo jadranske obale koji pripada Bosni i Hercegovini, mora se po drugi put ući u Hrvatsku. Iz tog razloga, isplanirali smo drugačiji put, koji traje mnogo duže. Ovaj alternativni put uključuje skretanje na istok sa glavnog puta koji povezuje Mostar sa obalom i kretanje malo korišćenim, uskim planinskim putem koji se na kraju krivudavo spušta ka Neumu. Na taj način dolazeći do magistrale na njenoj kratkoj deonici u Bosni i Hercegovini, skrećemo istočno, prelazimo granicu sa Hrvatskom i nastavljamo do Dubrovnika.

Pogledajmo поблиže poslednju deonicu našeg puta u Bosni i Hercegovini. Vozeći se južno od Mostara, skrenuli smo na istok. Zamislite negostoljubivi, stenoviti predeo južne Hercegovine u kasno leto. Žuto-smeđe stene i avgustovsko sunce koje prži sasušeno žbunje. Ovaj kraj nikada nije bio gusto naseljen, ali nakon ratova 1992-1995. ovde živi još manje ljudi. Koristeći svoj status većinskog stanovništva i blizinu Hrvatske, koja je proglasila nezavisnost, hrvatske (para)vojne snage su se ovde borile protiv Jugoslovenske narodne armije i uspostavile kontrolu na regijom. Gotovo svi Bošnjaci i Srbi bili su ili proterani ili su pobjegli. Mnoge njihove kuće bile su opljačkane i uništene, kao i zgrade koje nije bilo moguće na jednostavan način upisati u hrvatsko nacionalno-religijsko nasleđe. Mnogi Hrvati su se takođe iselili u inostranstvo, ili se pridružili opštem kretanju ka gradovima, koje je rat ubrzao.

Kada smo prolazili tuda 2000. godine, nedavne ljudske intervencije u pejzažu svedočile su o hrvatskom nacionalizmu: novopodignuti krstovi, zastave susedne Hrvatske i grafiti koji izražavaju lojalnost Hrvatima optuženim za ratne zločine, hrvatskim fašistima iz Drugog svetskog rata („U“ kao ustaše) ili pokazuju teritorijalne pretenzije (*I ovo je Hrvatska*). Ovo poslednje svedoči o jednom od ratnih ciljeva hrvatskih jedinica koje su ovde operisale, bilo da su ih delili svi njeni članovi ili ne: uključivanje ovog regiona u hrvatsku državu. Drugim rečima, za njih, granica prema kojoj smo se vozili uopšte nije trebalo da bude tu. Po njima, graničnici, zastave, kancelarije i uniformisana policija – materijalni aparat rituala prelaska granice, za koji smo se spremali u kolima – trebalo je da bude uspostavljen negde drugde.

Sivi „pežo 309“, sa belgijskim tablicama i u lošem stanju, polako se provlačio kroz ovaj predeo. Niko od nas ranije nije bio ovde. Pored puta nije bilo gotovo nikoga, osim nekoliko ljudi koji su sedeli ispred male trafike, koja je radila kao bar ukrašen hrvatskom zastavom i znakom na kojem je pisalo *Zavičaj*. Stali smo da popijemo piće. Začutili smo prolazeći pored prizora koji su svedočili o posebno velikim razaranjima, komentarisali smo vrućinu i pejzaž, ukazivali na grafite. To su bile glavne teme razgovora, uslovljene rutom kojom se naša trojka kretala. Jedini razlog zbog kojeg smo bili na ovom neobičnom putu za Dubrovnik bila je viza za samo jedan

ulazak u Hrvatsku u A.-inom SRJ pasošu. Žalili smo se na birokratske zahteve koji su uspostavljeni postjugoslovenskim uređenjem kretanja i na nejednakosti koje iz toga proističu. Drugim rečima, forma i afektivna boja naših praksi – vožnja ovim putem, isticanje određenih pojedinosti koje su dospevale u naš vidokrug, pričanje ili ćutanje o određenim stvarima, određena osećanja i raspoloženja, bili su nametnuti situacijom koju je stvarao poredak politike suvernosti.

... kao i običnost prelazaka granice kojih se sećam kao dete. Naravno, postoje mnoge razlike između ova dva prelaska: druga kola, drugo vreme, druge granice. Granični prelaz između Bosne i Hercegovine i Hrvatske nije ni postojao pre 1990-tih. Drugi su i ljudi: ja sam jedina osoba prisutna u oba događaja (a i ta osoba se mnogo promenila: dve decenije je starija, više je putovala i bar za metar je viša nego ranije). Mislim da je ono što mi dozvoljava da spojim ova dva događaja i izdvojim njihove razlike, to što oni uključuju određeni odnos između dokumenata koje nosimo – pasoša i ličnih karata koje potvrđuju da smo osobe vredne određene vrste kretanja preko granice – i događaja prelaska granice. Taj događaj je topografski lociran na određenom mestu – u priči iz mog detinjstva, to je nekontrolisana tačka gde granična linija između Holandije i Belgije preseca put, u priči iz 2000. to je granični prelaz između Neuma u Bosni i Hercegovini i hrvatske obale na istoku. Taj događaj je takođe smešten u određenom vremenu: u veoma bliskoj budućnosti. Krećemo se prema toj tački u vremenu i prostoru i znamo da je prelazak neizbežan.

INTERPELACIJA I GRANIČNE KONTROLE

Smatram da jedna od razlika između ove dve epizode može da bude shvaćena kroz pojam interpelacije. Mada on nije bio prvi koji je koristio pojam interpelacije, današnja upotreba ovog pojma u društvenoj teoriji vezuje se sa rad marksističkog filozofa Luja Altisera. Umesto da u skladu sa humanističkom tradicijom, krene od postojanja subjekta, Altiser predlaže da subjekte tretiramo kao efekte određenih procesa formiranja subjekta – „interpelacije”. Za Altisera, subjekti su interpelirani od strane ideologija. Ove ideologije deluju svuda, čak i u naizgled „neutralnim” praksama kao što je pozdravljanje, koje može biti viđeno kao „ritual ideološkog prepoznavanja” koje nam obezbeđuje sigurnost kao „konkretnim, individualnim i (prirodno) nezamenjivim subjektima” (*Althusser, 1971: 173*). Proces postojanja subjekatima *države* nastaje kroz ono što Altiser naziva, državni ideološki aparat (DIA), „materijalno postojanje ideologije”, kao što su sistemi identifikacije građana, porez, obrazovanje, ali i porodica, itd. Ovi ideološki aparati države obezbeđuju moguće pozicije subjektima i, kroz skup regulacionih praksi, kanališu interpelaciju i tako proizvode subjekte. Altiserov

najpoznatiji primer je policajac koji „poziva“ prolaznika na ulici povikom „hej ti tamo!“. Altiser tvrdi da, reagujući na ovaj poziv, preuzimamo subjektsku poziciju potčinjavanja državi, čiji je predstavnik policajac.

„Pozvana osoba će se okrenuti. Ovim prostim fizičkim zaokretom od 180 stepeni, osoba postaje subjekat“ (*ibid*, 174).

Altiserova teorija interpelacije bila je kritikovana na mnogo načina, na primer zbog toga što je bila isuviše usmerena na jezik, i zbog toga što je bila isuviše fokusirana na centralizovan model suverenosti, dok je samo Altiserovo postuliranje ideologije i ideoloških aparata države još problematičnije. Njegovo razumevanje „ideologije“ ističe „državu“, ali primer policajca koji poziva nekoga ostaje samo ilustracija toga kako subjekti nastaju kao takvi (*tout court*). Kao što tvrdi Džudit Batler, ova scena treba da bude shvaćena kao „egzemplarna i alegorijska i kao takva ona nikada ne mora da se dogodi da bi se pretpostavila njena efikasnost“ (*Butler, 1997: 106*). U stvari, i sam Altiser upozorava da sekvencioni karakter te scene ne treba shvatiti doslovno. Batler dalje navodi da „interpelacija [...] nije događaj, već određeni način *teatralizacije poziva*, njegovog postavljanja na scenu“ (*ibid, 106-107*). Batler dalje razvija ovu teoriju u zanimljivoj studiji formiranja subjekta, fokusirajući se na „zaokret“ koji se dešava u interpelaciji.

Koliko god da su ovi autori inspirativni, svrha etnografske analize razlikuje se od analize Džudit Batler ili Luja Altisera. Za početak, moj cilj nije da istražim kako nastaju subjekti – ambicija koja je, verujem, veoma teško spojiva sa prirodom etnografskog istraživanja, već da utvrdim kako mi postajemo *određena vrsta* subjekata u određenim situacijama. Za tu svrhu, predlažem da Altiserovog policajca shvatimo malo više doslovno, tj. više pragmatično-materijalno, a samu scenu više kao događaj, i to, kao što ćemo videti kasnije, kao *anticipirani* događaj, što predstavlja ključ naše analize.

Tako se redukovana i specifična upotreba interpelacije, primenjena na dve pominjane epizode opisane u ovom tekstu, tiče načina na koji se pojavljujemo kao određeni subjekti locirani u odnosu na režime suvereniteta i regulacije kretanja. Predlažem tako da se razlika između ove dve epizode shvati kroz našu anticipaciju (ili njeno odsustvo) stvarne materijalne interakcije kroz koju nas službenik ili službenica na granici eksplicitno poziva i kroz koju svi učesnici ovaj događaj razumeju kao čin interpelacije od strane uniformisanog lica, koje zauzima specifičnu poziciju u tehnologiji države. Čini mi se da, ako se koristi na ograničen i precizan način, interpelacija može da bude koristan konceptualni aparat za etnografsko istraživanje epizoda sličnih onima analiziranim u ovom radu.

Tako je veza sa graničnim kontrolama očigledna. Prelazak granice koju čuva policija je prilika u kojoj se dešava eksplicitna interpelacija na manje

ili više sistematičan način. Službenik ili službenica na graničnom prelazu nas poziva varijacijama uzvika „hej ti tamo!“ i sa dokumentima u rukama, mi se okrećemo prema njemu ili njoj, postajući određeni subjekti u tom procesu. Ipak postoje neke važne, potencijalno produktivne komplikacije koje možemo pronaći u ovom procesu. Ovdje ćemo se kratko osvrnuti na dve.

Prva komplikacija tiče se razmere ili obima entiteta koji su u pitanju. Procedura kontrole granice ne predstavlja jednostranu interpelaciju od strane graničnog službenika ili službenice kao otelovljenja ideološkog aparata države, ili bar ne predstavlja samo to. Ideološki aparat koji on ili ona otelovljuju je naravno kanalisano kroz infrastrukturu i osoblje svake pojedinačne države, ali i kroz proces subjektivacije (postajanja subjektom i potčinjavanja, *prim. prev*), koji je sadržan u pozivanju od strane službenika ili službenica i koji svoju formu dobija u odnosu na sistem država: globalizovani režim regulacije mobilnosti u nastanku, u kojem su naše pojedinačne pozicije određene potvrđivanjem nas samih kroz dokumenta, koja izdaju pojedinačne države kako bi nas uključile u svoj režim (Jansen, 2009). Delovanje ovog režima uključuje sve veći broj aktera koji nisu povezani sa državnim institucijama na tradicionalan način. Dokumenta, naravno, izdaju države, i službenici ili službenice su obično državni agenti (što potvrđuje, na primer, uniforma, radno mesto, radna uputstva, obuka i plata), ali razmera u kojoj se odigrava interpelacija jeste sistem koji se sastoji od država i teritorijalnih pretenzija suverenosti svake od njih. I provere na graničnim prelazima i spoljašnje granice ovih pretenzija, sve su više ukotvljene u širi skup procedura, od kojih se mnoge dešavaju izvan granice i mnogo pre samog prelaska. Kao što ćemo videti, pored decenriranja države, koje je ključno za Fukoovu (1975, 1990) kritičku analizu i elaboraciju Altiserove teorije o formiranju subjekta, etnografska analiza prelaženja granice bi zahtevala da je ponovo učinimo centralnom, ali tako što ćemo promeniti njenu razmeru.

Naravno, mi u stvari nikada ne dolazimo u kontakt sa ovim „državnim sistemom“, niti on predstavlja nekakav entitet koji negde postoji i ima moć delovanja, ali se podrazumeva da naše akcije nose njegov pečat, da ga na neki način oponašaju. Kao i „efekti države“ (Mitchell, 1999), u praksi se on za nas pojavljuje kroz stvarne i zamišljene interakcije: naše pozicioniranje je bar delimično zasnovano na našem sopstvenom ili nekom posrednom iskustvu interpelirajućih interakcija, sličnih onima koje anticipiramo pri prelasku granice. Povećana svest o geopolitičkom u drugoj epizodi koju opisujem, evocirana rutom kojom smo se kretali i razlozima za njen odabir, nacionalizovano uništavanje vezano za granice oko nas, vizna procedura koju je A. morala da prođe, itd, prisilili su nas tako na to da postanemo određena vrsta subjekata preko naše specifične lokacije u odnosu na „državni sistem“. Sama činjenica da smo mnogo manje svesni

ovoga u prvoj epizodi upravo je rezultat luksuza koji nam je obezbedio isti ovaj „sistem“, koji se, naravno, vremenom menja. Onda Batler može biti u pravu u vezi sa formiranjem subjekta uopšte, kada navodi da pozivanje nikada ne mora da se dogodi da bi bilo efektivno, ali za vrstu etnografske analize koju predlažem, čini se da se specifičan način, na koji postavljamo specifični subjekti, u ovim epizodama oslanja na bar neke od prošlih i neke od očekivanih događaja.

To nas vodi do drugog problema. Najočiglednija deskriptivna razlika između onoga što se dešava u automobilima u ove dve epizode jeste to što prilazimo granicama na različite načine. Dok se vozimo kroz niska polja prema holandsko-belgijskoj granici sedamdesetih godina prošlog veka, naš „datsun 100A“ se kreće seoskim putem na kome nema obeleženih graničnih prelaza. Porodica Jansen čini to rutinski. „Pežo“ koji krivuda preko spaljenih hercegovačkih planina 2000. godine prilazi bosansko-hercegovačkoj i hrvatskoj granici iz tog specifičnog pravca, zbog vize za jedan ulazak koja se nalazi u pasošu osobe A. Razlike u interpelaciji ovde se tiču širih razlika u načinima na koje prilazimo granici: to se ne tiče samo toga koji put smo odabrali i zašto, već i toga koju vrstu interakcije *anticipiramo* ili *ne anticipiramo*. I ova razlika, koja uslovljava razliku u ljudima u ova dva automobila i njihovu međusobnu interakciju jeste posledica specifičnog odnosa između dokumenata koje izdaje država, i koji jamče za nas, i relevantnog režima suverenosti koji upravlja interpelacijom na specifičnom graničnom prelazu kojem se približavamo (kao što potvrđuju i naši razgovori, odnosno njihovo odsustvo). Pogledajmo malo bliže ovu anticipatorsku dimenziju.

ANTICIPACIJA

Čini se da Altiserovi primeri, posebno oni sa policajcem koji doziva prolaznika, umanjuju bilo koju anticipatorsku dimenziju interpelacije. Međutim, njegova analiza ipak ostavlja prostor za nju. Za Altisera, subjekti su *uvek već* interpelirani. Interpelacija počinje i pre nego što smo se rodili:

„dete je [...] uvek već subjekat, uspostavljen kroz specifičnu porodičnu ideološku konfiguraciju u kojoj se ono 'očekuje' jednom kad je začeto“ (*ibid*, 176).

Posle toga, subjektivacija se oslanja na stalni performans: sama rutina čina različitog odgovaranja na interpelaciju kontinuirano proizvodi subjekte. Čini mi se da ovakvo razumevanje sugeriše da anticipacija može da igra važnu ulogu i u različitim formama interpelacije.

Približavajući se holandsko-belgijskoj granici kasnih sedamdesetih godina prošlog veka, moja majka, otac, brat i ja nismo anticipirali nikakvo pozivanje od strane zvaničnika, koji otelovljuje bilo koji državni poredak

ili kontrolu kretanja između država. Naravno, postojala je mogućnost kontrole od strane „leteće patrole”, ali je to nešto što smo anticipirali kao malo verovatno. Ako se dogodi, biće daleko od stvarne granice i nemamo razloga da sumnjamo da će nam belgijski dokumentni moje majke ili holandski dokumenti ostatka porodice obezbediti lagodan prelazak granice. Dakle, mi nismo očekivali da budemo „pozvani” na graničnom prelazu kao pojedinačni konkretni subjekti određenih godina, pola, nacionalnosti, i tako dalje – svi smo bez bojazni mogli da ostavimo prostora za mogućnost nekog vida kontrole. Naravno, ova bezbrižna atmosfera relativne ne-anticipacije je *sama po sebi* zasnovana na određenom režimu suverenosti, i interpelacija se dakle *dešava*. Iako možda ne reflektujemo o njoj na eksplicitan način, mi nastajemo kao određeni subjekti kroz našu relativnu ne-anticipaciju. Činjenica da je granica kojoj se sada približavamo granica Beneluxa i da se ona na ovom putu može preći bez ikakve kontrole, kao i to da nosimo dokumenta koja potvrđuju legalnost našeg kretanja na ovom mestu, upravo čini uslove za interpelaciju.

Mi ne očekujemo da ćemo biti „pozvani”, ali to ne znači da se ništa ne dešava u anticipaciji trenutka u kojem „datsun 100A” treba da pređe holandsko-belgijsku granicu. Svi ovi česti prelasci – kolima, peške, biciklom, vozom, nisu mi učinili ovo iskustvo potpuno nezapaženim ili neutralnim. Nas četvoro je putovalo u Mađarsku, i podnošenje zahteva za vize, petočasovno čekanje i detaljna pretraga i ispitivanje na militarizovanoj austrijsko-mađarskoj granici dalo nam je živo iskustvo činjenice da prelazak granice može da bude mnogo drugačiji. Moj brat i ja se posebno dobro sećamo kola izrešetanih mecima koja su stajala u blizini graničnog prelaza, delimično pokrivenih cirađom. Naši roditelji su ih takođe videli, ali nam o njima nisu ništa rekli, što je možda ovo sećanje učinilo još snažnijim. Približavanje holandsko-belgijskoj granici kroz niska polja iz mladosti moje majke, izgledalo je manje spektakularno, ali je postojala neodređena tenzija koju sam negovao i koja me je fascinirala. Neodređeni veo misterije vezan za moguću destilaciju ženevera. Za mog brata i mene uvek je postojala mala nada da će se „leteća patrola” iznenada pojaviti. Prošlo je bar petnaest godina od kada nisam bio tamo, možda i dvadeset, ali me je pisanje ove vežbe nateralo da shvatim da bih, kada bih danas tamo prošao, verovatno još uvek mogao da pokažem to mesto – zemljanu stazu zaklonjenu žbunjem iza koje sam verovao da će se pojaviti patrola. Ali mi u stvari nismo očekivali da će se to dogoditi, jer je naša anticipacija, naravno, u velikoj meri zasnovana na prethodnim iskustvima.

S druge strane, približavajući se bosanskohercegovačko-hrvatskoj granici 2000. godine, A, B. i ja smo anticipirali da ćemo biti „pozvani” kao subjekti koje potvrđuju određena dokumenta. Mnogo pre nego što smo bili u blizini mesta gde će nas granični službenik „pozvati”, mnogo pre nego što nam je

rečeno da se zaustavimo, pokažemo svoja dokumenta, ispunimo njegove zahteve i odgovorimo na njegova pitanja (i da, očekujemo da će to biti muškarac), interpelirani smo upravo kroz našu anticipaciju. Ovo uslovljava većinu naših postupaka i interakciju u kolima. Mi izvodimo određene forme subjektivacije, tj. postajemo određena vrsta subjekata kroz specifične odnose između dokumenata koji potvrđuju naš identitet i događaja prelaska granice za koji se pripremamo. Ovo naravno nije jedina osnova naše interakcije, ali kroz naš zajednički put i naše razgovore i ćutanje o njemu, mi ipak jedni za druge postajemo državljani određenih država. Obratite pažnju na to da naše pozicioniranje na ovako različite načine nije posledica prvenstveno naših već postojećih „kulturnih” razlika kao osoba koje su odrasle u drugačijim kontekstima. Naprotiv, ove razlike se pojavljuju kroz procese kroz koje jedni druge prepoznajemo kao osobe koje zauzimaju određene pozicije u sadašnjem sistemu suverenosti i regulacije mobilnosti – nejednake pozicije koje su nam dodeljene dokumentima.

Tako su, dok se vozimo prema bosanskohercegovačko-hrvatskoj granici 2000. godine, naša afektivna angažovanja manje neodređena nego u epizodi sa Beneluksom iz sedamdesetih. Interakcija u kolima ima veze sa specifičnostima ovog regiona i problematičnim granicama za koje znamo da se nalaze u blizini. Ne znamo ništa o destilerijama u ovom kraju, ali je pejzaž važan za razumevanje raspoloženja u sivom „pežou”. I veliki deo toga može biti shvaćen samo u kontekstu pitanja suvereniteta. Uništavanje i „nacionalizacija” izgrađenog okruženja, uključujući i stene i drveće (kroz zastave i grafite) uslovljeno je blizinom granice između dve jugoslovenske republike i sukobom vezanim sa njihovom novonastalom državnošću. Slaba naseljenost ovog kraja delimično je uslovljena njegovom surovom klimom i neplodnom zemljom, ali i time što je ova regija nekoliko vekova bila opasna granična zona Osmanskog carstva. Osim razumevanja ovih stvari-svedoka koje su bile svuda oko nas, naš afektivni angžaman bio je ispunjen i svešću o odnosu između nas i putnih dokumenata koje smo nosili sa sobom i događajem za koji smo se pripremali. Svo troje smo doživeli slične događaje već mnogo puta na mnogim granicama, onima bivše Jugoslavije i nekim drugim. Ova iskustva, potvrđena različitim dokumentima, međusobno se razlikuju, ali ne potpuno dosledno. Kada smo moji roditelji, brat i ja sedamdesetih godina prošlog veka prošli kroz dugački proces podnošenja zahteva za vize za naš put u Mađarsku, B. sa svojim američkim pasošem takođe bi morala da vadi vizu, A. je mogla da pređe austrijsko-mađarsku granicu, kao i mnoge druge granice širom sveta, bez vize u svom „crvenom” jugoslovenskom pasošu. 2000. godine trebala joj je viza za gotovo svaku državu u Evropi i za većinu država u svetu, dok meni i B. vize nisu bile potrebne. Međutim i ovaj primer nije potpuno jednostavan, jer, bez obzira na to što nas je birokratija mađarskog konzulata

prilično nervirala, čak i kao dete nisam mogao da ne primetim da je moj belgijski pasoš ipak na mnogo višem stupnju na lestvici poželjnosti nego pasoš građana Mađarske (ako su imali toliko sreće da uopšte imaju pasoše). To nije slučaj i sa A. – 2000. godine bilo je svega nekoliko zemalja u Evropi i svetu gde je pasoš SRJ smatran poželjnim. U Mađarskoj sigurno ne.

ISPOVEST

Dok smo se približavali bosanskohercegovačko-hrvatskoj granici kroz suve planine, anticipirali smo da ćemo ući u određenu vrstu okruženja sa određenim ljudima i stvarima, koje je drugačije od onoga koje smo anticipirali na granici Beneluksa sedamdesetih. Možda će tu biti red vozila, možda ne. Ali sigurno će biti barijera, znakova, zastava, grbova, malih ispostava sa kancelarijama, birokratije, pečata – materijalizacije suverenih pretenzija određene države, lociranih na njenoj prostornoj granici. I ono što je ključno, anticipiramo ljude u uniformama koji će nas doslovno *pozvati*, dok se pripremamo za manje ili više rutinsku interakciju sa njima. Zahvaljujući prethodnim iskustvima, bilo našim sopstvenim ili tuđim, znamo da treba to da očekujemo. Naše znanje ne obuhvata samo one pojave tipične za većinu graničnih prelaza, već i neka druga znanja, koja proizilaze iz kulturne intimnosti vezane za bivše jugoslovenske države. Anticipiramo i scenario koji bi naša interakcija trebalo da sledi. I iako postoji mogućnost varijacija, smatramo da je to uglavnom stvar odluke pograničnog službenika. Možda će biti prijateljskih pozdrava, gundanja, gestova ili pitanja o našoj destinaciji, flertujućih pogleda, šala na račun vozača koji vozi dve putnice, trenutka neprijateljstva pred pasošem SRJ sa „srpskim” imenom i beogradskom adresom, šale ili lingvističke konfuzije pred belgijskim i američkim pasošem... Mi znamo da su ovakve interakcije moguće, ali i da se ne moraju dogoditi. U svakom slučaju, neće nas iznenaditi ako se dogode. U stvari, dok se vozimo, šaleći se pričamo o tome. Naše šale i razgovori delimična su posledica toga što smo pomalo nervozni zbog prelaska granice. Očekujemo da će nam možda biti rečeno da otvorimo prtljag za pregled – dok smo putovali već smo shvatili sa je količina cigareta koju nosimo sa sobom u okviru dozvoljene granice. Pripremamo svoja dokumenta za pregled mnogo pre nego što se približimo granici. Znamo da su naši papiri u redu, ali diskreciono pravo graničnog službenika tu ipak igra određenu ulogu. Ono što manje-više sigurno anticipiramo – osnovni scenario, jeste interakcija kroz (ne)verbalne zahteve za našim pasošima i dokumentima za kola.

Na osnovu svog istraživanja na jednom kanadskom aerodromu, Mark Solter (*Salter*, 2007), predlaže upotrebu Fukoovog koncepta ispovesti kao korisnog oruđa za razumevanje takvih interakcija. Fuko je veliki deo svog rada razvio kroz kritički dijalog sa marksističkim teoretičarima, kao što je

Altiser, odbacujući i Altiserov naglasak na jeziku i njegov vrednosno opterećeni koncept ideologije, kao i njenu zavisnost od tvrdnji o uvidima u realnost koju ideologija zamagljuje. Ipak njegov rad o proizvodnji subjekata (*asujetissement*) analogan je Altiserovom na mnogo načina. Podjednako antihumanistički, i kao što ćemo videti, često podjednako sveobuhvatnim evociranjem „uspeha” dominacije preko koncepta „diskursa”, Fuko predlaže da se fokusiramo na određene tehnologije preko kojih se ovaj proces događa.

Fuko tvrdi da u modernoj Zapadnoj *governmentalnosti*, ispovest, definisana kao „sve one procedure kroz koje je subjekat primoran da proizvodi diskurs istine o svojoj seksualnosti, a koji može da ima efekat na sam subjekat” (1980: 216), postaje ključni ritual za proizvodnju istine, delujući uporedo sa drugim formama i zamenjujući ih sve više, uključujući optuživanje, posmatranje i demonstraciju (1990: 58-59; 1997: 84). Fuko pokazuje da je ispovest, imajući svoje poreklo u hrišćanstvu i bivajući kasnije profesionalizovana, na primer u medicini, birokratiji, pravdi, obrazovanju i intimnim odnosima, pomerila fokus sa konkretnog seksualnog čina na rekonstrukciju želja i misli koje su retrospektivno identifikovane kao razlog koji je doveo do samih činova (1990: 63). Fuko navodi da je tako tokom vremena, nastala tendencija da se u ispovest uključuje ne samo ono što je onaj koji se ispoveda želeo da zadrži skrivenim od drugih, već i ono za šta se pretpostavljalo da su on ili ona ne znajući krili od samih sebe (1990: 66). Na ovaj način, ispovest je postala najvažniji način za *proizvodnju* istine, ranije nepoznate svima uključenim u ovaj proces. Istina o kojoj se ovde radi je istina određenog poretka stvari – to je istina o samome sebi, o tome ko je onaj koji se ispoveda. Ispovest tako ne treba shvatiti kao nešto što zavisi od nedela počinjenih u prošlosti. Bez obzira na to kako može izgledati, Fukoova definicija ispovesti kao „hermeneutike sopstva” ne odnosi se na otkrivanje neke vrste unutrašnjeg sopstva koje je već imalo značenje, već na jednu konačno arbitrarnu interpretaciju telesnih iskustava i potreba koje nemaju nikakvo artikulirano značenje pre ispovesti. Na taj način ispovest proizvodi objekat koji se naziva „subjektom”: od tela *proizvodi* subjekat. Fuko vidi ispovest kao jedan izuzetno raširen efekat moći koji sve manje doživljavamo kao ograničavajući teret, sve više ga inkorporirajući kao put ka oslobađanju istine u nama (1990: 60). Kao takva, ispovest postaje centralna procedura za rad „bio-moći”.

U svom radu o kriminalitetu Fuko (1975) pokazuje kako je nasilna opresija fizičkom silom sve više bila zamenjivana nadziranjem. Ovo je u zatvorima uključivalo vidljivost, ali i rutinske intervjuje i tekstove koji su stvarali novi „domen znanja” oko individualizovanih zatvorenika. Ovakvo ispitivanje omogućilo je objektivizaciju, koja je omogućila „aranžiranje”, tj. upravljanje objektima kroz „normalizaciju” (kroz opis, merenje, poređenje, itd). Ispitivanje je tako prvi korak u stvaranju individualnih subjekata koji

mogu biti saznati i kojima se može upravljati. Time se ispovest, barem onda kada je uspješna, može posmatrati kao sopstveni parnjak u vidu ispitivača, bar u onim formama ispitivanja koje se zasnivaju na verbalnim pitanjima. Ispovest je kanal kroz koji ispitivanje pretpostavljenog unutrašnjeg sopstva (subjekta kao objekta) postaje moguće i ide iza normalizacije tako što konstituiše istinu i laž subjekata.

Solter (*Salter, 2007*) smatra da, ako se shvate na ovakav način, uzajamno konstituišuće procedure ispovesti i ispitivanja mogu biti viđene kao centralne tehnologije u policijskom čuvanju granica, kao i u procesima interpelacije, koje Solter naziva „globalizujućim biopolitičkim poretom”. Za Soltera mobilnost je osnovica normalnosti/devijantnosti, na sličan način na koji je to seksualnost i kriminalitet kod Fukoa. Ispovest se prevashodno oslanja na „tehnike slušanja” (*Foucault, 1980: 214*) i upravo je to ono što se dešava u interakciji između putnika i graničnih službenika – ovi drugi slušaju dok mi „pričamo priču o nama samima koja nas definiše kao pokorne, poslušne subjekte suverenosti” (*Salter, 2007: 59*). Pokoravanje je onda rezultat tog procesa: postajemo subjekti tako što se predajemo potčinjavanju.

Kao što je već rečeno, verujem da je važno naglasiti da je naša *anticipacija* ispitivanja/ispovesti na stvarnom graničnom prelazu, očekivanje da ćemo biti pozvani od strane uniformisanog graničnog službenika i način na koji se pripremamo za to, ključan za određeni proces formiranja subjekta o kojem ovde govorimo. Na putu kroz južnu Hercegovinu, sam izbor naše rute određen je anticipacijom interpelacije na graničnom prelazu *per se* i rezultat je toga što smo interpelirani kroz anticipaciju pozivanja na graničnom prelazu u interakciji sa dokumentima koji nas u sadašnjem režimu suvereniteta potvrđuju kao vredne nejednakog stepena slobode kretanja preko granice. Možemo tvrditi i da je naš pomalo anksiozan i duhovit razgovor, u kojem se takođe žalimo, *posebno snažno* uslovljen anticipacijom ispovedne dimenzije ispitivanja u kome ćemo se uskoro naći. Onda je relativno odsustvo toga u „datsunu“ iz sedamdestih, koji se približava holandsko-belgijskoj granici, druga strana iste priče. Anticipirajući nesmetan prelaz, a ipak pomalo uzbuđeni zbog nikada potpuno isključene mogućnosti „leteće patrole”, znamo da je malo verovatno da će naše pokoravanje ovde biti učinjeno eksplicitnim. Međutim, ako se pokaže da je to neophodno, anticipiramo da ćemo kroz ispitivanje i ispovedanje na zahtev zvaničnika prihvatiti performans našeg pokoravanja.

U „pežou“ koji se približava bosanskohercegovačko-hrvatskoj granici 2000. godine, A, B. i ja smo anticipirali kao neminovno ovo odigravanje procesa potčinjavanja kao procesa subjektivacije. Naravno, A. se u velikoj meri već detaljno ispovedila kroz hrvatsku konzularnu proceduru, u Beogradu. Kao što navodi Solter (*ibid, 57*), „njeni podaci već su jednom putovali”. A. nam priča o tome u kolima, ne u formi nekog izveštaja

o aktivnostima, već u formi detaljnog, afektivnog i eksplicitnog lamenta o iskušenjima kroz koje je prolazila da bi dosegla poredak suverenosti i regulacije kretanja koji ta procedura reguliše. Kao i uvek, vreme pre ispovesti, provedeno u anksioznom iščekivanju, je ključno, dok sama realna konzularna interakcija, neprijatna kakva jeste, privlači mnogo manje pažnje.

DOBROVOLJNO POKORAVANJE

Stavljajući ispovest u centar ove „autopolijske kontrole krećućih individua” (*ibid*, 4), Solter posvećuje posebnu pažnju anksioznosti koju ova procedura izaziva. Njegovo, kao i neka druga istraživanja, pokazuje da je ova anksioznost prepoznata od strane aktera na granici i da su određena kumulativna (i politički modelovana) čitanja ove pojave korišćena kao organizujući princip graničnih kontrola. Mislim da većina nas ima neko iskustvo koje se slaže sa ovim Solterovim navodom. Čak i neko, kao što sam ja, ko je od svoje sedme godine identifikovan belgijskim pasošem, ponekad osećam tu anksioznost i sigurno sam bio njen svedok kod drugih ljudi tokom brojnih prelazaka granice, posebno među onima koji su identifikovani kroz relativno nepoželjne pasoše sa kojima pokušavaju da uđu u npr. Belgiju ili Veliku Britaniju. Takođe sam bio svedok ove anksioznosti među onima koje njihovi pasoši obeležavaju kao problematične na određenoj granici (npr. zbog nedavnog konflikta ili zbog sumnje za krijumčarenje). Razlozi za anksioznost su, naravno, ekstremno nejednako distribuirani,⁴ i unutar kategorija regulisanja kretanja ljudi se sa njim suočavaju na brojne i različite načine. Neki se ponašaju stoički, tako da je teško znati da li su uopšte anksiozni, neki o tome pričaju, mnogi se žale, a ponekad i šale na tu temu. U mom iskustvu sa bivšim jugoslovenskim državama, grupni prelasci granice autobusom ili vozom, uvek doživljavaju

4 Recenzent ovog članka ocenio je da tekst predstavlja „poprilično banalnu malograđansku epizodu”, dodajući retoričko pitanje „šta je sa etnografijom bednika koji ginu na brodicama pred italijanskom obalom pre nego što završe u nekom od centara za azil?” To ga pitanje nije sprečilo da posle referira na sopstvenu „ordaliju” tokom aplikacije za vizu za SAD. Mislim da ovo odražava uobičajeni obrazac. Naime, brojne studije fokusiraju se na ljude koje se nalaze na dnu lestvice globalne mobilnosti, pogotovo na migrante bez dokumenata. Nešto je napisano i o mobilnosti ekstremno privilegovanih elita. Ali retki su autori spremni da spomenu sopstvene (male ili velike) privilegije; radije se fokusiraju na prepreke s kojima se suočavaju. To je delimično ono što me je inspirisalo da pišem ovaj tekst: retko se analiziraju vrlo nesppektakularna iskustva ljudi „između”, kao što su različito pozicionirani pojedinci u ovoj studiji. Ciljano sam se fokusirao na hijerarhiju kroz konkretna iskustva na tom nivou, želeći da pokažem kako su, između smrti migranata kod Italije i svakodnevno letećih biznismena, ta iskustva sastavni deo izgradnje globalnog biopolitičkog poretka mobilnosti. Drugim rečima, birao sam taj fokus baš zato što se, priznali mi to rado ili ne, ovaj poredak većini nas uglavnom materijalizuje na banalne, malograđanske načine.

svoj vrhunac u anticipiranju prelaska granice, često prouzrokujući iznenadnu navalu aktivnosti, buke, iritacije i pre svega tenzije, posebno kada se prelazak dešava noću i uključuje buđenje putnika. Granična kontrola je po mom iskustvu, gotovo uvek relativno uređena i odvija se u tišini i poslušnosti. Ovaj događaj je onda često praćen nečim što izgleda kao oslobođanje od anksioznosti: smehom, ciničnim komentrima, ili ljutnjom. Vrlo retko sam video situacije koje nisu rezultirale relativno neupitnim pokoravanjem.

Završavajući svoju analizu u jednom drugom članku o tome kako je „uslov mobilnosti napravljen tako da putnici sami sebi olakšavaju ulazak u vanredno stanje u kojem su njihova prava ukinuta“ (Salter 2006: 173), Solter naglašava samoodlučivanje pri ispovesti, što kulminira u ovom strastvenom pasusu:

„Gde ste bili? Zašto? Šta ste kupili? Koliko dugo ćete ostati? Kako su putnici uslovljeni da ispovede svoju istoriju, namere i identitet, oni se potčinjavaju ispitujućoj moći suverena. Ovaj ritual suverenog subjektiviteta daje odobrenje vlasti da konstituiše i autorizuje naš identitet. [...] Moć države da protera ili isključi bilo kog putnika-građanina, bez bilo kakvog razloga ili žalbe, internalizovana je u anksioznosti ispovesti. *Mi ne brinemo o tome 'da li će me država isključiti zato što to može?', već pre o tome 'da li sam rekao/rekla celu istinu? Da li se u moju priču može poverovati?'*“ (Salter, 2007: 59, italik S.J.)

Solter nas ovde podseća na dve stvari: prvo, da uspeh ispovesti kao tehnike discipline zavisi od naše volje da je koristimo kada nam se kaže da to činimo, i drugo, da ovaj mehanizam internalizujemo kao afektivno ulaganje koje prouzrokuje anksioznost. U ovom delu rada, bavićemo se i jednim i drugim problemom.

Prvo, mi se dobrovoljno potčinjavamo. I Fukoov i Altiserov pojam potčinjavanja (*asujetissement*) ima za cilj da teoretizuje način na koji represija i sila nisu uvek nužni da bismo bili uspešno potčinjeni. U Altiserovoj misli mi smo interpelirani upravo kao slobodni: kroz aktivni odgovor na poziv policajca, sami ulazimo u subjekatsku poziciju koja nam je dodeljena. Mi tako obezbeđujemo uspeh ideologije kroz naš „zaokret“ za 180 stepeni, ili možda, kao što tvrdim u ovom tekstu, kroz *anticipiranje* ovog zaokreta. Postajemo deo države kao subjekti prihvatajući da smo joj potčinjeni. Iako oprezan da ovaj čin ne predstavi kao potpuno zatvoren krug, Altiser postavlja ovu naizgled neideološku sopstvenu volju pomoću koje postajemo subjekti za koje već osećamo da jesmo, kao ono što čini ideologiju uspešnom. Ipak, po njegovom mišljenju, ovo je, naravno, potpuno pogrešno. „Tako ono za šta se čini da zauzima mesto izvan ideologije (preciznije, na ulici), u stvarnosti ima mesto u ideologiji“ (Althusser, 1979: 175). Ponovo, u Fukoovoj

reforumalaciji cirkularni „uspeh” potčinjavanja (*asujetissement*) se implicitno podrazumeva. Fuko decentrira „državu” od institucija centralizovane suverenosti, ali kako god disperzivna bila, država ostaje *ta* sablast koja ledbi nad njegovom misli. Odbacujući pojam ideologija, Fuko ne želi da otkrije proces subjektivacije (*asujetissement*) kao lažan, a njegov celokupan pristup takođe pokazuje da on vidi logiku subjektivacije kao podmuklu i pritajenu, na primer u mehanizmima ispitivanja/ispovedanja, a njenu proizvodnju istine kao arbitrarnu i u najboljem slučaju obmanjujuću. U svom radu o seksualnosti, Fuko završava prezentujući gotovo savršen krug potčinjavanja, i čak i u njegovom radu o kriminalnosti, česte reference na „otpor” i njegovu pluralnost ne mogu da odagnaju neodoljivu impresiju efektivne dominacije. Kao mehanizmi subjektivacije (*asujetissement*), ispovest i interpelacija, bivaju viđeni kao posebno „uspešni” upravo zbog podmuklih načina na koje ljude navode da „se otvore” za dominaciju.

No šta nam nudi takav pristup za etnografska istraživanja? Rekao bih da je njihova efikasnost svakako ograničena. Najveći razlog za to jeste da etnografi postavljaju drugačija pitanja od Altisera, Fukoa, pa i od Butler. Mi ne pitamo kako su subjekti formirani *uopšte*, već kako ljudi postaju *određeni* subjekti *u određenim situacijama*: u ovom slučaju situacija je anticipiranje prelaska državne granice. Mi možemo naći filozofsku inspiraciju u Altiserovim i Fukoovim tvrdnjama da je subjekat ustvari „efekat” moći. Ali metodološki je vrlo teško zamisliti etnografsku analizu koja to dosledno „primenjuje” i da ostane na tome, jer naš rad mora, ranije ili kasnije, da se suočava s ljudima koji se ponašaju i koji sebe smatraju subjektima, i koji žive u svetu koncipiranom oko toga. Etnografi se bave razumevanjem teorija društvenog koje imaju subjekti njihovih istraživanja, i iako ove teorije mogu kritički okrenuti protiv njih samih, ovo implicira da je nama uvek potreban donekle već formiran subjekat sa sve paradoksima (zbog čega ne kažemo da je *potpuno* formiran). Ipak, u ovom tekstu pokušavam da pokažem da nam Altiserovi i Fukoovi konceptualni okviri mogu služiti kao korisni putokazi za analizu slučaja kao što su naše dve epizode: ukoliko ih upotrebljavamo u ograničenoj, pragmatično-materijalnoj formi, oni nam naglašavaju *dinamiku* moći i ulogu anticipacije u njoj. Dok Altiser pruža figuru „interpelacija” kao interakcija, Fuko specifično naglašava važnost konkretnih tehnologija manifestacije moći na telu. Na graničnim prelazima, i anticipirajući ih, suočavamo se sa konkretnim otelovljenjem moći u „sistemu država”, koji kristalizuje geopolitiku suvereniteta i regulacije mobilnosti (uniformisanim službenicima, barijerama, redovima za vize, parafenalijama državnih granica, itd), i verujem da nam Altiser i Fuko pružaju korisne alate da analiziramo način na koji ih srećemo i time postajemo određeni subjekti.

Ovo nas dovodi do druge poente koju pravi Solter, i o kojoj ću govoriti kao o pitanju afektivnog ulaganja. *Zašto* bismo se tako spremno

predali potčinjavanju radi subjektivacije? U zanimljivoj elaboraciji ovog pitanja, Butler (1997) se fokusira na tvrdoglavi paradoks u teorijama formacije subjekta: ako „mi“ postajemo subjekti okrećući se, ko smo „mi“ koji se okrećemo? Butler ne predlaže rešenje ovog paradoksa, već njegovu upotrebu na produktivan način kroz seriju psihoanalitičkih elaboracija. Butler koristi primer policajca, koji tretira kao alegoričan i pita: zašto se uopšte okrećemo? Odgovor na ovo pitanje, koji je u velikoj meri ostao implicitan kod Altisera i Fukoa, Butler elaborira figurom „okretanja“. Butler ističe cirkularni karakter ovog pokreta, čiji uspeh takođe smatra rezultatom njegove „podmuklosti“ (1997: 6, 21) i pokušava da pronađe teorijski i politički put van njega. Ona smatra da to zahteva razumevanje načina na koji moć deluje u psihi, što može da nas vodi prepoznavanju koje, kroz ponavljanje, prevazilazi moć koja uspostavlja subjekat. Važna dimenzija pristupa koju ima Butler je fokus na nekoj vrsti primalnog „greha“ koje postoji pre interpelacije – prema Butlerovoj, to je razlog zbog kojeg se okrećemo.

Ovo inspirativno otkriće potencijalnih doprinosa psihoanalitičkih uvida za teoretizovanje formiranja subjekta otvara veoma interesantan put istraživanja. Međutim, opet mi se čini da ih je, izvan toga, etnografski veoma teško upotrebiti kao efektivno konceptualno oruđe. Možda se ne može očekivati da etnografsko istraživanje mnogo doprinese razumevanjima ovih pre-nivoa formiranja subjekta. Psihoanalitičari tako mogu inspirisati postavljanje veoma interesantnih pitanja, ali je njihova vrednost za formulisanje etnografskih odgovora, po mom mišljenju, ograničena, zbog toga što ih je teško empirijski usmeriti. U vezi sa epizodama kojima se ovde bavimo, pokušaću da pokažem da nam nije potrebna psihoanaliza, upravo zbog naše ograničene, pragmatično-materijalne upotrebe koncepta formiranja subjekta. Solter, ustvari, ne govori psihoanalitičkom rečnikom, ali se njemu približava. U svom oslanjanju na Fukoov konceptualni aparat, Solter završava teorijom manje-više zatvorenog kruga, pa joj dodaje afektivnu dimenziju: mi se potčinjavamo kroz ispovest, i ne samo da smo voljni da se ispovedimo, već u njenu proizvodnju istine u stvari investiramo kao u proizvodnju istine.

U poslednjem delu ovog članka postavljam pitanje: da li je to zaista slučaj? Čak i ako je pokoravanje, tj. poslušnost, prisutno, da li se to nužno zasniva na ovakvom investiranju određenog subjekta koji nastaje u tom procesu? Da li je to neophodno? Da li potčinjivanje zahteva takvo ulaganje?

ZATO ŠTO MOŽEMO I ZATO ŠTO MOŽE: ANTICIPACIJA I POKORAVANJE

Altiserov primer policajca koji poziva, i njegovo referiranje na „imanje nečega na savesti“ odmah posle toga (Althusser 1971: 174), može nas navesti da zaključimo da se bavimo pešakom koji je ignorisao (ili želeo da ignoriše)

crveno svetlo na semaforu, na primer. Batler je uspešno razvila ovu dimenziju „krivice“ u svom opisu psihičkih dimenzija formiranja subjekta. Ipak, zar ne bi trebalo da ostavimo prostora za mogućnost da pešak uopšte nije učinio ništa pogrešno i da možda nije osećao/osećala da treba išta da krije? Ako nas policijac pozove na ulici, ili bilo ko drugi, da li je zaista potrebno da imamo nešto na savesti pre nego što se okrenemo? Prilikom analize epizoda na kojima se zasniva ovaj tekst, ako zamislimo formiranje subjekta u okviru određenog, smanjenog polja značaja pitanja „zašto se okrećemo?“, ili zašto anticipiramo da ćemo se okrenuti?, na njih se može odgovoriti bez referiranja na afektivno investiranje ljudi u kolima.

Dok smo se približavali granici, nismo osećali krivicu, niti je našoj analizi ovde potrebna pretpostavka o podsvesnoj krivici (pretpostavimo da je ono zbog čega bismo bili krivi neka forma mobilnosti). I u „datsunu“ i u „pežou“ nikakav prestup – prošli, planirani, ili onaj od kojeg se strahuje, ne izgleda relevantno. U drugoj ovde opisanoj epizodi, mi se nalazimo na određenom putu upravo da *ne bismo* napravili nikakvu grešku, a to nije posledica naše krivice, ili čak nekog osećaja moralne odgovornosti. Prilično jednostavno rečeno, mi se pragmatično predajemo anticipaciji (potčinjavamo joj se) zato što želimo da stignemo do našeg konačnog odredišta – Dubrovnika, koji zahteva da predemo državnu granicu. Drugim rečima, jedini razlog zbog kojeg smo na ovom putu je to što *moramo*. Ali je takođe jasno da je to i zbog toga što *to možemo*: pravilno potvrđeni dokumentima, svo troje nas anticipira legalan ulazak u Hrvatsku i dolazak do Dubrovnika, što je i naš konačni cilj. Način na koji anticipiramo graničnu kontrolu delimično se zasniva na različitim iskustvima prelaska granice i specifičnim i generičkim znanjima i iskustvima sa regulacijom kretanja. Naše posebno afektivno investiranje u granicu kojoj se približavamo, ili u „državni sistem“ koji ta granica otelovljuje, nisu pri tome od značaja. U svom ispitivanju formiranja subjekta, Batler navodi da smo mi vođeni „anticipatorskom željom“ (1997: 111) koja se ogleda u očekivanju „obećanog identiteta“ koji ćemo dobiti kad budemo pozvani (1997: 108). Da bismo razumeli kako postajemo određeni subjekti jedni za druge dok se približavamo granici, u dve epizode opisane u ovom tekstu, smatram da nam nije potrebna „želja“. Sve što nam je potrebno je anticipacija jednog interpelirajućeg događaja (ili njeno odsustvo), koje može da uključi i dimenziju ispovesti. Kroz ovu anticipaciju (ili njeno odsustvo) koja može biti anksiozna, ili opuštena, naše pokoravanje biva osigurano i mi bivamo interpelirani, tj. postajemo određeni *subjekti*.

U crvenom „datsunu“ koji se približava holandskoj granici sedamdesetih godina prošlog veka, naša anticipacija lakog prelaska granice bez policije, znači da se ne pripremamo ni za šta posebno. Ipak, ako se „leteća patrola“ pojavi, bićemo poslušni. Ni u jednom trenutku ne postoji anti-

cipacija da ćemo, ako se takva patrola pojavi, iznenada ubrzati ili naglo skrenuti u polja kako bismo izbegli čin pokoravanja. To je *zato što to možemo*. Nemamo zaista nijedan razlog da naglo skrenemo – anticipiramo da će dokumenta koja potvrđuju naš identitet učiniti ovu interakciju bezbolnom i brzom. U sivom „pežou“ koji krivuda prema bosansko-hercegovačko-hrvatskoj granici 2000. godine, mnogo pre nego što se približimo zaustavnim trakama, spremni smo da se ispovedimo u ispitivanju koje očekujemo. Pripremamo naša dokumenta za pregled. Nijednog trenutka ne razmatramo mogućnost neke druge rute preko granice, koja bi bila neprimetna ili ilegalna, nijednog trenutka ne razmatramo mogućnost da kažemo službeniku da nas ostavi na miru, ili pak da polomimo barijeru vozeći u punoj brzini prema hrvatskoj granici. U stvari, sama činjenica da se krećemo po ovom malom planinskom putu posledica je našeg pokoravanja u anticipaciji. U ovoj epizodi, anksioznost je sigurno veća, nego u onoj prvoj, ali i ovoga puta očekujemo da će nam dokumenta koja potvrđuju naš identitet omogućiti siguran prolazak. Napokon, A. se već potčinila konzularnoj proceduri upravo iz tih razloga.

Tako nas je, u oba slučaja, pragmatičan odnos između naših ciljeva i svesti o odnosu između dokumenata koja potvrđuju identitet ljudi u kolima i režima suverenosti vodio pokoravanju. U drugoj epizodi očekujemo da će se to dogoditi u događaju na graničnom prelazu, u prvoj epizodi to ne očekujemo, ali bismo bili spremni da se povinujemo „letećoj patroli“, ako bi se pojavila. Tako smo uspešno interpelirani već u anticipaciji: mi se pokoravamo i bivamo potčinjeni režimu suverenosti. Ipak, da li mi verujemo da se ovo dešava „izvan ideologije“? Da li je naše odlučivanje znak ulaganja u istinu koja se proizvodi u ovom procesu formiranja subjekta? Da li mi, kao što tvrdi Solter, ne brinemo „da li će nas država isključiti zato što to može da učini“, već „da li sam rekao/rekla celu istinu? Da li je moguće poverovati u moju priču?“

Nikada nisam bio vunderkind i sedamdesetih godina nisam bio baš dobro informisan o ideološkoj kritici, tako da u slučaju mojih dečaćkih susreta sa holandsko-belgijskom granicom, teško da mogu da govorim o razotkrivanju ideologije iza pograničnog režima. Ipak, moja fascinacija „letećom patrolom“ čini se, bar delimično, rezultat je upravo toga što je ona bila jedno tako očigledno otelovljenje onoga što bi Altiser nazvao ideologijom. Dok smo se približavali granici, sedeći na zadnjem sedištu, zamišljao sam patrolu kao grupu od nekoliko muškaraca u autu koji su želeli da vide naše papire, zbog toga što prelazimo jednu nevidljivu liniju u nekim poljima. I ta linija, kao i linija između dvorišta farme mog ujaka i ulice, ili između kuće mojih babe i dede i njihovih komšija, označavala je dve teritorije u državnom sistemu. Naravno, kao dete nisam razumeo ovu logiku teritorijalnog suvereniteta. U stvari, nisam siguran da je išta bolje razumem

danas: toliko je očigledno arbitrarna, toliko je očigledno napravljena ljudskom rukom, toliko je očigledno kontingentna, da bi svako investiranje u vrstu istine koja se ovde proizvodi zahtevalo određeni napor koji bih prepoznao kao „ideološki”. Osim toga, sve što imamo je čisto pokoravanje.

Na serpentinama južne Hercegovine, naši razgovori u „pežou“ pokazivali su eksplicitno kritičan odnos prema „ideologijama” na delu, sa onim što smo smatrali opscenim pokušajem da se naturalizuje ispisivanje granica. Nismo izvodili ideološko pristajanje, verujući da je ono izvan ideologije. Upravo suprotno, anticipirali smo naše pokoravanje upravo kao deo jednog ideološkog konstrukta. Naš cinični otklon – formulisan u našim lamentacijama i šalama – svedoči o distanci, koja prikosi svakoj ideološkoj inkorporaciji ili investiranju u proizvodnju istine. Ne, to nas ne navodi da razvijemo neku alternativu, da izbegnemo pokoravanje. Ipak, naš razgovor odvija se u pristajanju na iščekivanje koje oblikuje određeni poredak suverenosti i regulacije kretanja koji mi potpuno osećamo kao ideološki u Altiserovom smislu. I čini mi se da anksioznost koju osećamo nije internalizovani efekat pretenzije na istinu „ispovedničkog kompleksa”. Čini se da je Solterova analiza ovde više zasnovana na zavodljivoj eleganciji primene Fukoove terminologije na aerodromske granične procedure, koje izgledaju relativno jednostavne i mehaničke, nego na empirijskom istraživanju. Fuko je razvio koncept ispovesti da bi razmatrao pitanje formiranja subjekta i istorijske pojave „sopstva”, i dok taj koncept ostaje koristan za razmišljanje o proceduri same granične kontrole, njenoj mehanici, i do određenog stepena čak i o potencijalnoj anksioznosti uključenoj u nju, svaka njegova uopštena primena zasniva se na nesigurnim pretpostavkama o afektivnom investiranju onih koji je anticipiraju.

Smatram, nasuprot Solteru, da u „pežou” koji se približavao bosansko-hercegovačko-hrvatskoj granici, nismo investirani u taj proces do te mere da brinemo „da li ćemo reći celu istinu”. *Brinemo se* o tome da li se „u našu priču može verovati”, ali razlozi za to su upravo to što *jesmo* zabrinuti da „nas država može isključiti”, ili preciznije, u slučaju ovog prelaska granice, da može isključiti jednog od nas – „zato što može”. Ni više ni manje od toga.

DVA EPILOGA

Dok se naš crveni „datsun 100A” približava holandsko-belgijskoj granici sedamdesetih godina prošlog veka, suviše sam umoran da bih primetio sumnjivu destileriju. Ali sam, kao i svi Jansenovi u kolima, tačno znao kada prelazimo liniju između holandskih i belgijskih suverenih pretenzija koje presecaju seoski put. Slika koja dominira kada se prisećam naših prelazaka na ovom putu nije vidljiva. Mračno je, i vozimo se prema jugu kroz maglovita, polja. Ležeći na zadnjem sedištu, ne primećujem braon-bele i

crno-bele krave koje nas verovatno posmatraju. Ali, kao i uvek, osećam i čujem iznenadne promene otpora nastale zbog promene teksture puta, i posebno promenu ritma koja nastaje zbog promene betonskih i asfaltnih ploča. Prelazimo granicu. Skočim, ali dok prolazimo zemljanim putem sa žbunjem sa naše leve strane, nigde nema „leteće patrole“. Izgleda da moji roditelji ne brinu mnogo. Moj brat i ja brinemo. I pored godina anticipirajućeg potčinjavanja, na naše veliko razočarenje, nikada nas nije zaustavila „leteća patrola“.

Prateći vijugavi put u južnoj Hercegovini 2000. godine, A, B. i ja delimo uzbuđenje zbog prolaska preko poslednjeg planinskog prelaza i prizora Jadranskog mora koje se pojavljuje pred nama. Učinio sam to bezbroj puta i nikada nije prestalo da me uzbuđuje. Sivi „pežo 309“ spušta se prema Neumu i skreće levo na glavni obalski put. Točimo benzin na nekoj od brojnih benzinskih stanica. Sa spremnim pasošima i dokumentima, prilazimo granici. Zastave, znakovi i grbovi najavljuju da ulazimo u Hrvatsku. Nema reda. Rampa je otvorena. Bojažljivo pogledamo graničnog službenika letargično naslonjenog na trafiku koja služi kao kancelarija. Izgleda kao da mu je vruće, umorno i neudobno u njegovoj plavoj uniformi. Ostajući u hladovini trafike, maše nam da prodemo minimalnim pokretom glave. Ulazimo u Hrvatsku vrišteći u neverici. ¶

PREVELA: MARINA SIMIĆ

LITERATURA

- Althusser L. 1971. *Ideology and Ideological State Apparatuses (notes towards an investigation)*, u: *Lenin and philosophy, and other essays (transl B Brewster)*. New York: Monthly Review Press. 127-186.
- Butler J. 1997. *The psychic life of power: theories in subjection*. Stanford: Stanford UP.
- Foucault M. 1975. *Surveiller et punir*. Paris: Tel Gallimard.
- Foucault M. 1980. *The confession of the flesh (transl. C Gordon, L Marshall, J Mepham and K Soper)*, u: Gordon C. (ed) *Power/Knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. New York: Pantheon.
- Foucault M. 1990 [1976]. *The history of sexuality: volume 1, introduction (transl. R Hurley)*. Hammondsworth: Penguin.
- Foucault M. 1997. *On the government of the living. Ethics, subjectivity and truth (transl. R Hurley)*, u: Rabinow P. (ed) *Essential works of Foucault 1954-1984, Vol. 1*. New York: New Press.

- Jansen S. 2009. *After the red passport: towards an anthropology of the everyday geopolitics of entrapment in the EU's immediate outside*, *Journal of the Royal Anthropological Institute* 15:4, 815-832.
- [dopunjena verzija na srpskom jeziku: 2009. „In memoriam: crveni pasoš. O svakodnevnoj geopolitici zatočenosti (prevela A. Bajazetov)“, u: Đerić G. (ur.) *Pamćenje i nostalgija: neki prostori, oblici, lica i naličja*. Beograd: Filip Višnjić. 11-42.]
- Mitchell T. 1999. *Society, economy, and the state effect*, u: Steinmetz G. (ed) *State/Culture: state formation after the cultural turn*. Ithaca: Cornell UP. 76-97.
- Salter M.B. 2006. *The global visa regime and the political technologies of the international self: borders, bodies and biopolitics*, *Alternatives* 31, 167-189.
- Salter M.B. 2007. *Governmentalities of an airport: heterotopia and confession*, *International Political Sociology* 1:1, 49-66.

SUMMARY

ANTICIPATING HEY YOU THERE!
INTERPELLATION ON THE ROAD TO THE BORDER

This article ethnographically explores the contrast between two episodes in which people approach inter-state borders by car. Emphasising the importance of the location of those people—certified by state-issued documents—in relation to a regime of sovereignty and mobility regulation, it stresses the importance of *anticipation* in those episodes. To analyse this temporal dimension, it explores the value of two concepts developed to theorise subject formation in modern social configurations—interpellation and confession. The article hopes to show that, although they originate from philosophical treatises on subject formation detached from empirical research, these concepts can be useful tools for ethnographic analyses of border-crossing episodes if deployed in a limited, precise and pragmatic-material manner that avoids the assumptions of circularity and affective investment that their use often entails.

KEY WORDS: Interpellation, Confession, Anticipation, Borders, Mobility regulation